

T A P T

K 85.4
170654

0
3
6
1

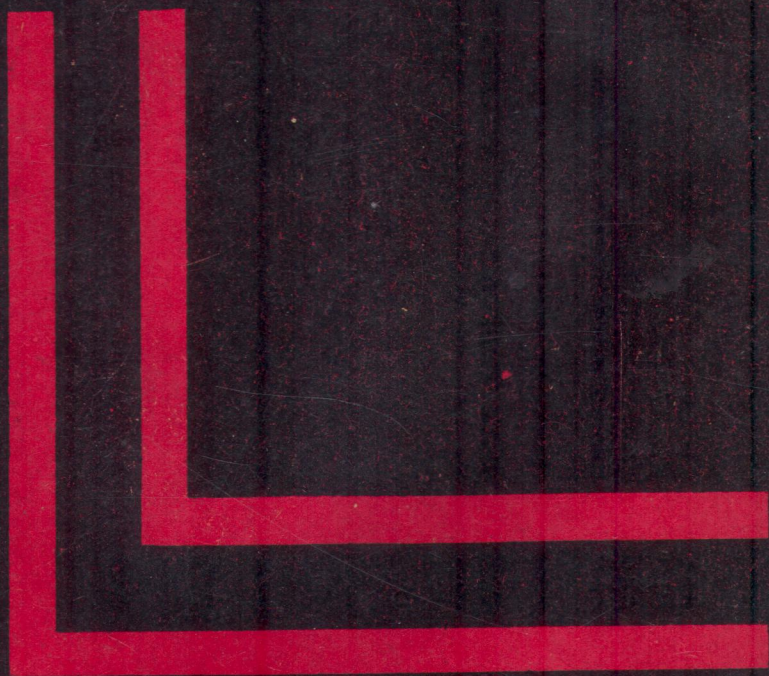
2

Δ

B

ψ

НАРТ



ИЛ
75

18



**ПАЛКИЙ ПРОЛЕТАРСЬКИЙ ПРИВІТ ПОНЕ-
ВОЛЕНИМ БРАТАМ—РЕВОЛЮЦІЙНИМ РОБІТ-
НИКАМ І СЕЛЯНАМ ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ ТА
ЗАХІДНЬОЇ БІЛОРУСИ, ЩО В УМОВАХ НЕЧУ-
ВАНОВОГО ФАШИСТСЬКОГО ТЕРОРУ ВИСОКО
ТРИМАЮТЬ ПРАПОР ЛЕНІНА.**

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Інв. № 170654

ЦЕНТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

1952
882

H

A

R

T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»
REDAKTIRT VON: I. KYRYLENKO, B. KOWALENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, H. OWTSCHAROW, S. SCHTSCHUPAK
STAATSVERLAG DER UKRAINE DEZ EMBER 1930

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

IV - ТИЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИ
РИЛЕНКО, Б. КОВА
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, Г. ОВЧАРОВ,
С. Ш У П А К
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И
1 9 3 0
Г Р У Д Е Н Ї

№ 12

68

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі України. Друк“, „Картковому репертуарі“ та інших показниках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника
А. Страхова

Перша друкарня ДВУ
ім. Г. І. Петровського. Укр-
голови № 371. ІП — 1931.
Замовлення № 3000. Тираж
3600 примірників

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ
ПОРТРЕТ ЛЮДИНИ

НАПІВПОЕМА

—І досить!
Вибухають марші та гімни,
і раптом, замовкнувши,
ховається в кисет
замучений голос
людського імени
людського обличчя
розірваний
портрет.

Воно було велике,
воно було величне
на полотні часу
руками
намальоване.
Воно було велике,
воно було величне
руками своїми
намальовано
було воно.

Воно було з носом,
воно було з очима,
воно було з очима,

швидкими
й чорними,
воно було таке,
що очі відчине
й відразу радіє
і гріє
горнами!

Воно було суворе,
обличчя - манекен,
як не всі,
як ніде,
як ніколи кожде!
Воно було
петлею
своїх імен
від тіл мільйонів
суворо відгороджене.

Воно було таке,
що, вимовить слово,
іржавим
від глухої мовчанки
ротом,—
воно було таке,
що, не кажучи злого,
раптом запитає:
— На дорозі хто там?!

І відразу зупиниться
той, хто йде,
І відразу замовкне,
той,
хто говорить,
а рука дороги

за повід веде
через ліс,
через степ —
до густого моря.

Аж туди, де немає ногам
перепон,
аж туди, де лягає пісок
під ногами,
аж туди,
де голоса його тромбон
може вільно повторювати
жахливі
гами!

Воно було суворе
обличчя - манекен,
як не всі,
як ніде,
як ніколи кожне!

Воно було
гонором
своїх імен
від тіл мільйонів
суворо відгороджене.

II

— Ви пустуете, друзі,
ви зіваєте, друзі,
з головою купаючись
в проваллі
подушок,
ви — зідхаєте, друзі,
ви горюєте, друзі,

над портретом людини
і над співом
пташок.

І навіщо пригадувати собою
Крузб нам,
захованого в смерті,
морських оправ?
Та кожен з вас
стоїть
Робінзоном
на глухому острові
власних справ!

— Товариші,
може дати цигарку вам,
бо стою, покурюючи собі
зухвало...
і скажіть,
чи бували ви колись
за Харковом,
за самісіньким Харковом
ви колись бували?

Йде туди автобус
із брудною шапкою
(і кондуктором - жінка,
скажу доречі),
там
стояв
Тракторобуд
географічною крапкою,
спираючись корпусом
на харківські плечі!

Там ходила весна
з голубою прошвою,
зі старим вокзалом
в трав'яній валізці.
Та прийшов
Тракторобуд
з лосевою підошвою —
показав квиток,
нопросив
місце.

І пішло...

— Може дати й справді
цигárку вам?
бо стою, покурюючи собі
зухвало.

— А скажіть —
це правда,
що там за Харковом
ви ніколи не бували?

III

Ви пригадуєте,
був такий дід
Некрасов:
Будував залізниці,
будував — мости.
Він ходив і шпали
у дьогті
квасив,
щоб країні шпалами
тягар нести.

Від усіх залишилися
ріжки й ніжки

та приїхав барин
тоді, коли
наказали викотити
мирові діжку,
щоб усі раділи
і всі пили!

Всі раділи й пили
й качали барина,
всі дивились,
як барин
долоні тре,
бо його голова,
віками не карана,
малювала небачений
автопортрет.

Обличчя страшне
і обличчя величне,
на полотні часу
кістками намальоване,
обличчя — страшне
і обличчя величне
своїми руками
намальовано
було воно!

Ну, а правду
про рейки
куди подіть їм?
І кістки під откосами
ховати де?
Та казали батьки
п'ятилітнім дітям:
— Інженер, душечка
історію веде!

І повисли портрети
в повітрі
над нами,
мальовані фарбами,
що з очей лились,
і сходили
в полях
телеграфними стовпами
кістки,
під откосами
посіяні колись !!

IV

В чорноморських степах
в далені від євρόпих
під самим
Перекопом,
страшнішим за чортів,
лежали фрунзівці,
заховані в окопах,
і вогонь перемоги
всередині
кортів.

Та крім них
відшукалися другі
й треті
і словами харкали
на фрунзівський
удар:
— Що за пляни
вигадує
у себе в кабінеті,
що за пляни вигадує
товариш
командарм ?!

— Це ж безглуздя:
іти на французькі загати
іржавою шаблею
та багнетом
старим!

— Це ж безглуздя:
вести
мільйон умирати
за погану крихітку,
за нещасний
Крим!!

А вночі,
коли шлунки
рипіли завісами,
на коні заболоченім
Фрунзе прийшов
і сказав:

— Ми й останню чортяку
завісимо
і розітремо гноем
своїх
підшов!!

І пішли...
Тільки ніч загула
під копитами,
тільки сіль скреготала
і місяць
горів!
І лягали
французькі загати
розбитими
у розбризканих краплях
вонючих морів.

А коли вже стояли,
фронти розтерши,
рахуючи трупи
і пульсів
стук,
апарат історії
зафіксував уперше
портрет людини
з мільйоном
рук...

V

— Чий портрет усміхається,
над нами висячи,
розвіваючи хмарою
чуприну
руду?
Це стоїть сотня,
це іде тисяча
на фронт за вугілля,
цемент,
руду!

Це —
новий Перекоп
у степах розлогих,
він з квитком у пазусі
місце
посів,
по Донецьких степах,
по Дніпровських дорогах,
розкидавши куби
рудих корпусів.

Це — вилазять із сел
Василі й Івані,

це воюють вони
надхненно
і палко,
це ідуть комсомольці
із сел.
І вони
забувають імена,
заучені змалку!

Це ідуть з розтоптаним
іменем раба
від батьків - партизанів
заводам
передані.
І встають цехи
довгі, як труба,
блискучі зовні
й блискучі усередині!!

Тільки — досить!
Знайшлися і другі
і треті,
й почали плодити
мікроби чвар:
— Що за пляни вигадує
у себе
в кабінеті
гостровусий Сталін,
упертий
командарм?

А вночі,
коли бій піднімався
на фронті,
комсомольці слухали,
як Сталін

говорив:

— Руками глядіть,
головою не вороньте,
своїми м'язами
забийте
прорив!

І пішли...

Тільки диму
гаряча стрічка,
тільки трактів каміння
і ніг
розмах.

І пішли атакою
на конях п'ятирічки
по Дніпровських дорогах
і Донецьких степах,

по далеких закутках
рудого Уралу,
у тумані Харкова,
у диму Баку,
де на площах
з наганами
батьки вмирали
з дірою, пробитою
у боку.

VI

І досить!
Гармати
я ледве пригадую.
Та взявши руками
країну руду,
наша кляса
воює

ударною бригадою
на фронті за нафту,
цемент,
руду.

І йдучи між стінами,
за себе вищими,
І йдучи полями,
де сонце
пече,
наша кляса малює
своїми ручищами
портрет людини
з мільйоном
очей.

Це про нього слава
вулицями гулками
розноситься будовами
робочих залог,
це про нього
гримить
над площаами
й завулками
пісня змагання
і гімн
перемог.

— Слава комуністам,
що іржаві міста вели
на фронт —
за машини,
на фронт —
за поля,
слава комсомольцям,
що найвище ставили

уда - а - рну бригаду
й п'ятирі - і - чний плян!

— Сла - а - ва забойщику
в шахті й забої,
що цо - б - кав вугіллям
і кайлом говорив,
слава ко - му - ні - стам,
що ве - е - ли за собою
на фро - о - нті ворожому
роби - ти
прорив!

Харків 1930 рік

ІВАН ТОПЧІЙ

НАУКА

Вони зустрілися в дорозі і в таких сприятливих обставинах, коли подорожні бувають раді й кузці, якщо побачать її. Спека стояла нестерпна, скрізь не було видно нічого живого, мов у пустелі, і чудесний, безмежний степ доводилось лише клясти.

Сільський парубчак, молодий собі хлопчина, пішки добирався до далекого міста. Пройшов він лише третину своєї путі — десять кілометрів, а лишалося переміряти ще двадцять. Та раптом через неймовірний збіг усі перешкоди, що тільки могли тут знайтися, постали на його шляху.

Поперше, хлопець відчув втому, страшенну втому, якої не зазнавало ніколи його молоде тіло ні від якої праці, втому, що її може завдати, мабуть, лише палюча спека. А подруге (лихо не ходить без товариства), тільки усвідомив він собі всю силу цієї втоми, що мов хвиля котилася в його естві й розмивала міць, як відчув, що його ноги, взуті у нові чоботи, аж горіли від пекучого болю. Він підпарив їх геть чисто, пухирі

8 полопались, це він знав, і тепер щеміло. Та ще ж як щеміло! Власне воно не щеміло, а пекло, мов перцем натерте. А коли ще й пилюка, що легко підносила від вихорців, сідала на пересохлі губи, пекла в носі, примушуючи чхати до сліз, то хлопцеві видавалось уже, що мов якийсь чортяка посилає на нього всі ці напасті.

Однак йому, хоч умри, як він гадав, треба було сьогодні дістатися до міста, щоб на ранок бути там, де йому призначено. Очі жадібно поглядали вдаль, але ноги ледве тримали його, і йому від зусиль у куточках губів часто прорізалися зморшка.

А селянин подорожував теж туди, тільки на парі непоганих коней і порожнім возом. Отже, забачивши підводу, хто, будучи на хлопцевому місті, не закричав би від щастя? Нагода була, що й казати, то й тяжко навіть уявити радість, яка могла б вибухнути у молодих грудях. Щоправда селянин теж міг би зрадіти, бо йому траплялось допомогти людині за безпорадної скрути, а як хлопець важив не багато, то й зробити, значить, утіху для свого сумління можна було легко. Хоч тут уже йшлося про переконання, а це зовсім не те, що, припустім, намуляний пухир, який ще й лопнув,—щоб від них можна було галасувати.

І все ж ця зустріч не була радісна, а як для кого, то навіть навпаки. Але вся ця історія варта того, щоб, повернувшись назад, розповісти докладно про все спочатку.

Марко, так звали хлопця, ішов до міста в науку. Його виряджали, але не вранці, коли він вирушив із дому, а напередодні, з вечора. І саме тому, що навіть на проводи добирали вже той час, який був не так завізний, то й саме цьому Марко категорично відмовився від підводи. Справа була така: увечері, як покінчили з роботою, до сельбуду зібрались колгоспники

усією своєю громадою. Тут же орудувала всім, звичайно, і комсомольська молодь. Зібрались чоловіки, жінки, хлопці, дівчата і навіть старі й діти, і хоч веселощів особливих не було, проте важливість події, яка збрала їх сюди, відчувалась у всьому.

— Гляди ж! — тільки й говорив дехто, міцно ляскаючи хлопця по плечі. Інші, теж не забуваючи торсонуті, додавали: — Перший же вчений будеш з нашого села.

— Та він молодець, хоч не показний, але міцний... Доходило до того, що дехто, з припливу почуттів, навіть під боки давав. І Марко реготався разом з усіма. Дехто з сільських керівників виголосили коротенькі промови і все про те, як важливо зараз для бідняцької класи мати своїх учених, щоб тією наукою допомагати цілковито визволитись людині від усякого поневолення. Всі слухали ці слова просто з побожністю й звертали очі на Марка.

Стоячи в гурті і відчуваючи всі гарячі подихи й ті погляди на собі, Марко починав глибоко усвідомлювати собі, на що саме чекала від нього громада. Так, він справдить її сподівання. Він опанує науку і послужить своїй громаді як слід. І можливо, що, отак погломівши, на цьому проводи й скінчили б. Коли це слово забрав Марків друг, секретар комсомольського осередку. Марко частенько побоювався за палку вдачу свого друзяки, особливо коли йшлося про почуття приязні. Молодий діяч з усією неухильністю вимагав цілковитої чистоти щодо цього і насамперед від себе. Сказавши, що комсомол, висунувши Маркову кандидатуру до науки у виші, лишається й сьогодні певний того, що цей юнак справдить усі надії, він переходив до того, що Марко волів би обминати:

— Марко не раз у класовій боротьбі показував нам усім приклад стійкості і здатності. А це не погана запорука.

По цих словах всі заляскали в долоні, як крилами по воді, і зчинилось герготіння. „Отже обійшлося“— подумав був Марко, але друг, зачекавши на тишу, раптом випалив таке, що тяжко було й передбачити:

— Але я боюся, що йому доведеться бути винним за те, в чому він зовсім не винен.

Всі насторожились, і в переповнених стінах стало тихо.

— Марко мабуть не встиг приготуватись до іспитів як слід, бо про відрядження дізнався аж на три дні пізніше. А винен у цьому я і ті справи, що мене за-тримали.

Тепер усім стало ніяково, так ніяково, як це може бути великій громаді, що опинилась у безпорадному стані.

— Тоді відвезти його на світанку,— запропонував хтось із колгоспників,— щоб скоріше був він у місті.— І за цю пропозицію всі ухопились.

— Одвезти!— ухвалили одностайно.

Та Маркові теж не треба було доводити, чого варта усяка шкапина у господарстві за такої пори.

Він одмовився і категорично заявив, що піде пішки. На всі умовляння хлопчина тільки відказав:

— Облиште, порайтесь із жнивами як слід.

— Годі, годі— смішно замахав руками секретар,— коли в Марка підборіддя випнулось клинцем, то зу-силля даремні.

Отже, чи їхати, чи діставатись до міста пішки, це цілком залежало від Марка, але він був певен своїх сил і знав, що надвечір буде в місті, отже своєчасно й на іспиті. А от щодо заяви секретаря про запізнення, то нею він досягнув такого, чого мабуть ніколи не побажав би зробити своєму другові.

До міркувань такого, цілком загального характеру, чи знає він чи ні те, що треба було знати на іспиті,

Маркові раптом додалась тепер упевненість, що з діалектичним матеріалізмом у нього не все гаразд.

— Не досить простудіював я цю науку — був певен він. І від такої певності поставали йому деякі вагання, і думки забігали наперед так, як, може, й не треба було.

Вставши рано й вирушивши, він і всю свою дорогу дорікав собі:

— Як таки я не натиснув на неї. Та ще й на що. Адже це наш ключ до всіх наук, без цієї науки тяжко зробити будь-який крок. А я йду до вишу, роблю один з найвідповідальніших кроків у житті і не підкував себе на ту підкову, що тримала б на слизькому. От і здобрій з фізики та хемії, що їм найбільше приділяв часу.

І, захопившись такими міркуваннями, Марко не помічав, як, поперше, прискорювались його кроки і, по-друге, починало лютувати сонце в міру того, як він віддалявся у степову безмежність. Прийшов до пам'яті Марко лише тоді, коли спека вкрай виснажила його тіло, і ноги горіли огнем. Погляд його уносив його всього туди, де було місто, але він розумів, скільки постало тепер перед ним перешкод. Очі його, хоч-не-хоч, починали шукати чогонбудь такого, що могло б стати за притулок. Скрізь, куди сягав зір, стояли, посхилявши колосся, хліба, а курявий шлях його слався западисто у їхній високій щетині. Над цим морем, розпеченим гарячим сонцем, підносився як дурман пах багатого цвіту і стислості.

Маркові випиналось, може як ніколи, підборіддя, і він, хоч над силу, робив кроки, посуваючись. Коли це ось шлях, пухнастим хвостом крутнувши на бік, почав спускатись у вибалок, а швидко там побачив Марко і картоплище з листатим соняшником. „Притулок знайдено“. На безриб'ї і рак риба, а серед степової

22 рівнини за південної спеки й соняшник може бути за дуба. Нема чого й казати, що Марко радий був із соняшникового щастя. Діставшись вибалку, він зразу ж звернув із шляху. Похилі голови соняшників злякано здригалися і кланялись йому вслід, а пилюга кушпеліла з широкого листу. Марко знав, що найбільше холодку зберігається аж у самому дінцеві вибалку, де густим натовпом зійшлися соняшники, і добирався до цього місця. За кілька хвилин він був у гушавині. Спинившись, хлопець ледве одразу ж не впав і, збираючи всі сили, сів, швиденько скинув чоботи і вже тоді випростався. Це був болісний відпочинок, і юнак, прикривши долонею очі, терпляче прислухався до смиканини, що знялася тепер у всьому його тілі наче ще дужче.

Ніг він вирішив не розмотувати, бо коли зняти полотно, то печені виразки одразу позасихають на повітрі, і тоді зовсім не зможе він навіть ступити. А як продовжувати свою путь далі, Марко й не уявляв собі. Далі, і саме сьогодні, щоб на ранок бути на іспитах!

Лежачи отак, хлопець хоч у думках хотів розважитись, щоб забути про цю прикрість. Розплющивши одне око, він побачив просто себе свої хромозі, нові, тепер вкриті густим пилом чоботи. Їхній сільський швець безперечно перестарався, зробивши чоботи надто дженджуристими, і то, був певен Марко, без його відома. Проте Марко чоботи просто полюбив, бо це ж були перші пристойні чоботи, що їх він зміг придбати тільки в колгоспі. Потім знов йому пригадався секретар і, звичайно, діалектичний матеріалізм.

— Е, та що буде,—здається, на практиці ж не помилявся в цій науці—і Марко аж рукою махнув. А махнувши, він з радістю відчув, що руки були не такі безсилі, як тоді, коли він тільки лягав. Зажмуривши

міцніше очі, Марко прислухався до себе. І тепер у тілі, замість болісної смиканини, почув він спокій. Ноги ще нили, але й з них той біль, мов мурашва, відбіг геть.

Відпочинувши з годину, Марко відчув, що може рухатись. Щоправда ноги щеміли. Узувшись він уже збирався підвестись, коли до його вуха долетів якийсь шум. Марко зразу подумав, що то затурчав жайворон, але нічого подібного. Тоді він звівся й поглянув довкола. І там, де покинув село, на горбку він побачив підводу. З шляху підносилась курява і вона висіла над підводою пухнастим маривом, але було помітно, що пара конячок тюпачила сюди. У Марка все сіпнулось, спалахнувши радістю. Але хлопець прикусив губу й насторожився. „Хто міг їхати?“ — поставало питання. „З потреби́лівки не збирались, з їхнього колгоспу не могли їхати. А хто ж тоді це їхав?“ Недовго поміркувавши, Марко вирішив, що їхати міг безперечно тільки якийсь індивідуал. А коли так, то він не мав підстав радіти. Довго чекати на те, щоб остаточно впізнати, не довелося. Він не помилився; ще здаля по баскому, біленькому жеребчикові й череватій вороній кобилі впізнав, хто їхав. А впізнавши, Марко твердо закрокував уперед.

II

У Звонецькому хуторі в деяких індивідуалів, що там лишилися, в тому числі й у Дениса Шпака, нещодавно конфісковано пшеницю. Коротенька історія цього така: від держави було оголошено закона, щоб селяни здавали за гроші свою зернову зайвину, бо, мовляв, оскільки взялись перебудувати країну, отже, звичайно, і сільське господарство на індустріяльне, цього вимагають інтереси всього трудящого люду.

Усі хто що мав — везли. А Звонецькі індивідуали прикинулись неможливими; вони нічого не везли,

24 страшенно бідкались і чомусь посміхалися. А хто бачив, щоб людина сміялася з того, що вона вбога? Коли, мовляв, вишкіряєте зуби, то потрусимо. В засіках, і справді, було порожнювато. Зате ж в інших місцях, зовсім не призначених для зерна, як, у загатах, понаходили чимало пшениці. Звичайно, конфіскували.

Для тих плянів, що їх мали індивідуали, це був великий удар і особливо для Дениса Шпака. Всі вони зчинили метушню, галасували на всі лади, та дарма, їхня роля уже була така, що протидіяти було не сила. Бачивши свою безпорадність, куркулики заспокоїлися були на тому, що, мовляв, коли й забрано, так тим, хто бере, швидко настане кінець.

— Отак замахнутись на святу власність можна тільки перед своєю загибеллю — твердив Шпак. І що болячіше їм пекло, то з більшою щирістю вірили вони в швидко загибель і влади і її колгоспів.

Проте минуло щось із два тижні і хоч би тобі що; все йшло так гаразд, як і тоді, коли пшениця лежала в загаті.

І ось, не дочекавшись нічого, скривджені зібралися в одну з неділь біля церкви і, хоч особливих надій на цю справу не покладали, проте помолилися старанно. Та не виходило нічого і з цього.

А тим часом поспівала нова пшениця, і треба було думати, що з нею робити. А що думати, коли навіть уже місця немає, де б надійно сховати урожай від громади.

Денис Шпак колись мав землі з півсотні десятин і далеченько вславився як людина розумна. Та за революції його землею зрівняли і тоді ж ніби й розуму зменшилось йому. Та з Дениса Шпака був, як він і сам вважав, не такий уже простака, щоб не збагнути всієї небезпеки. „Коли десятин повернути не можна, то розум не така річ, щоб її зміряти на сажні“ —

вирішив він і швидко купив у якоїсь перекупки за п'ять пудів пшениці грубезну біблію. Знов до нього почали прислухатися...

Денисові Шпакові років з півсотні, але він голить бороду, розчісує сиві вуса і як не стерпить, починає, розчервонівшись, на весь голос пророкувати всякі події, звісно, передбачені в біблійі: „І приїде цар Михаїл і спасеть народ свій“—пророкував він,—„Хто насмілювся нищити закони божії, сам буде знищений“. І ті, в кого відібрали пшеницю, мали його й справді за людину помірковану і політичну, хоча за надто великі масштаби нещастя, що його він віщував, і вважали за дуже вже далекозорого.

Цього літа, як ніколи ще в житті, всі обставини склалися зле. Мало того, що пшеницю конфісковано, але ж на подвір'ї жадного наймита. Все поперло до колгоспів. Не завтра, позавтра треба розпочинати жнива, а хто ж робитиме? Виходило так, ніби самому треба було брати косу чи сідати на косарку і бути в полі. Легко сказати—косити... Це що ж, до віку вже так, самому робити. Не може статись. Денис Шпак уважав, що тут страшенно зухвало порушена свята справедливість. Адже він господар, то чого має статись за робітника? І взагалі—хіба та ж справедливість не знає, що він звик жити трохи інакше. Уже пора була готуватись з усяким приладдям на косовицю, але статечний господар крутився, як засватана дівка. Він нудився світом, то йшов на берег і сідав замислений над водою, то повертався в садок і, лігши на траву, ніби безпечний дивився на небо, а то схоплювався, біг до хати й починав бити, як не собаку чи кішку, то когось із родини. „Бив його сказ“—як казала його стара.

Увечорі до Дениса Шпака завітали його прихильники. Держали раду. Їх переконання й думки були

26 точнісінько такі, як і в Дениса, бож таке саме було і їхнє становище. Проте що ж робити?

— Що робити?

З цим запитанням звертались до Шпака напочатку лише дехто. Далі все ще говорили. А він відмовчався. Але, нарешті, це прокляте питання поставили перед Шпаком усі разом.

— Що робити?

— Справді, що робити? — міг би повторити й сам Шпак. Але, щоб не напаскудити біблії, треба було підносити свій авторитет і щось надумувати. До того ж і йому самому пекло це все дуже боляче.

— Є в мене у місті чоловічок, — мовив він подумавши, — треба до нього навідатись.

Дехто закашляв, цим кашлем висловлено розчарування.

— Отже, що він скаже — впевнено закінчив Шпак. Але по цьому тільки виявилось спільне невдоволення з його пропозиції.

— Хм, ви цим разом щось тає... голова не болить у вас?

А дехто навіть сердито лаявся:

— Отож нам на горло будуть, а ми на пророків покладатимемось.

— Намололи ви, куме, не при хаті згадуючи, дурниць...

Однак, коли Денис Шпак додав до своєї пропозиції ще пояснення, то ця упередженість одразу розвіялася.

— У сирітському суді служив за старих часів, а тепер знається на всяких політиках, бо, приміром, і інострани слова в газетах прочитує. І так цікаво і вразливо — Шпак зробив таємниче і побожне обличчя.

— А - а - а, — відповіли всі разом із повагою — то інша річ.

— Так от поїду я до нього, звісно, і хай скаже — вів далі Шпак. — Він може й не скаже, що саме буде, бо біблії не читає, а що в політиках і як почуває себе ця влада — скаже напевне.

— Гаразд — погодилися всі.

Шпак, як це й буває з тими, хто безмежно певний себе, тільки заговорив про цю ідею, що раптом спала йому на думку, уже й сам вірив у її силу, а кінчалась балачка, і жадних вагань не лишалось. Він був певний, що тут були всі кінці: „Як почуває“ — повторював він — „оце ниточка від клубочка“.

Коли розходилося товариство, він теж вийшов, засипав щедро коням і ліг спати, а ранком вирушив.

III

Коні тупачили, а Денисові Шпакові було про що думати, щоб не дивитись на той нелюбий зараз світ. От хоч би пригадати, як колись бувало спочатку жнив привалював до нього на подвір'я з усією родиною Михайло Загорулько, такий собі дрібненький, але беркий господар і просив дати вбирати врожай із снопа. А тепер? Чи ж приходять до нього за цим? Він схилив голову і вже давно не підводив її, так і застигнувши з віжками й батоном у руках.

Од спогадів заскреготів зубами, і кров ударила йому в голову. Потім очутився й підвів очі. А підвівши, побачив спереду, на невеличкому віддаленні, хлопчину. Господар одразу й подумав про себе, що хлопчина невеликий, тугенький і схожий на мішок, набитий пшеницею.

Після того, як по його дворищу скрізь нишпорила „комса“ і вона ж таки, ця комса, винюхала пшеницю в загаті, Денис Шпак був і геть то неприхильної думки про теперішню молодь. „Бусурмани“, обзивав він їх гнівно.

— А що це за чортеня? — подумав він, придивляючись до білої сорочки й кепки на голові.

І Денис Шпак, замість зразу ж запросити подорожнього, увесь насторожився: кепка, не сільське вбрання, збуджувала в ньому підозру.

Наближаючись, Шпак уже уважніше придивлявся до хлопця:

— По одежі, ніби й хазяйський син — міркував він. Але, навчений, тут же й заперечував собі: Однак — доводив він — може бути якраз і навпаки, бо злидні тепер одяглися краще за хазяїв.

І раптом у статечному господарі знялось таке замішання, ніби на нього налетів вихор і одразу зчинив усю цю завірюху. Він знітився, завагався й відчув усю складність свого становища. Можливо тому, що стояла така немилосердна спека і в степу було пустельно, йому дуже хотілось, щоб поряд був хтось такий, з ким хоч словом перекинутись би; а може ще й тому, що в голову думки лізли по-чортячому тяжкі, він усім еством почував непереможну потребу заговорити, щоб хоч сяк-так розважитись; до того ж це значило б піти наперекір сумлінню, коли б не підвезти хлопця на порожнім возі. Однак як би не вклепатись. „А що коли ворога якого посаджу на свого воза“, була небезпека. Становище було дуже складне, і, признатися, не можна сказати, щоб діяв Шпак у ту чи іншу мить. Мабуть, щоб виграти час, придержано коней, і вони змінили тюпець на ходу. Віз ледве торготів. Можливо, що господар гукнув би хлопцеві й запросив сісти — так просто й звичайно, як це й робилося завжди, з давніх-давен, і вони поїхали б на одному возі, тихі й мирні розмовляючи, можливо... Але раптом Шпакові спало на пам'ять таке, що він увесь аж випростався й одразу повів очима, як степова шуліка. „То він і досі не подивився сюди“ — впивається в хлопцеву спину шуліка. О, та цього

досить, щоб складне становище розрубати одразу. Принаймні він знає до чого схилитись: не брати. Адже, як велось в старовину: іде шляхом подорожній, може якийсь пройдисвіт, і іде собі на своєму доброму господар, і той піший тільки побачив воза, як усе озирається, поглядає і, нарешті, уклонившись, попросить господаря взяти його. Та і як могло бути інакше? Адже коней воза мав той, хто їхав, а не той, хто бив ноги, то й на чиему боці була перевага, хто кому мусив віддавати пошану? Ясно. „А це якийсь норовистий“ — прошепотів господар — „то не дїждеш, щоб я тебе запрошив“ — твердо закінчив він.

Бричка торготіла вже наздогнавши, але парубчак не обертався і усе тупав доріжкою понад яриною. Шпак теж одвернувся геть і навмисне торкнув коней, щоб вони затюпали. „Буде канючити“ — вирішив він про себе. Піднялась хмарка куряви, бричка загомонила жвавіше. Шпак дивився кудись убік, а весь слухом біля хлопця. „Невже не гукає? А ні“. Шпак зайорзав на лантусі. „Так, бричка давненько прокотилась повз нього, а він хоч би що. Бусурман“. Шпак знову притримує коней; віз ледве котиться. „Із яких він, що такий гордовитий“ — здвигує плечима.

Минає чимало часу, доки почув Шпак хлопцеву ходу. Він уже чекав нетерпляче на неї. А тільки почув, як втерпіти не міг — його страшенно розпалювало все це. О, ця кепка і біла сорочка, розстебнута на грудях, порівнялися знов.

— А чого ж це ти й не привітався, козаче? — раптом бухнув Шпак і прикусив язика.

Марко тепер поглянув і досить таки хитро посміхнувся. Ця усмішка з міцними білими зубами на обв'іреному обличчі дуже давалася в знаки і одразу промовляла про щось приховане. „А ну, а ну, як відповідь“. Шпак був певний, що з першого слова визначить, до

30 якого табору належить цей гордун. „А що, як до нашого? Як хазяйський син“. Від самої такої гадки старому аж в горлі засвербіло.

— А на що ж, коли у вас немає привітності на відповідь? — відказав Марко з тією ж умішкою про себе.

— Га? — перепитав Шпак настовбурчивши вуса.

— „Замньом“ — відрубав Марко. Цей прийом серед комсомольців вживався як знак, щоб припинити непотрібну балачку, і Марко за звичкою вжив його й тут.

— Тпру-у-у — раптом спинив Шпак коней.

— Як ти сказав? — Замість визначити хлопця на першому слові, він був просто ошелешений. Він не міг збагнути, яке значіння цього незрозумілого слова.

— Як ти сказав? — перепитав Шпак нетерпляче.

— Паняйте, — махнув рукою Марко і востаннє дав зрозуміти, що він у балачки не встряє.

— „Безперечно хазяйський син,“ — подумав Шпак, — „бо в кого ж іншого буде стільки гідності? Це ж тільки людина, що твердо стоїть ногами на землі, може мати в собі таку стійкість“. І розпалені Шпакові думки застрибали живо, живо.

„От у цього пшениці не візьмуть. Цей нагодує когось. Подавляться. Родить земелька хазяйських синів“...

— Сідай! — голосно запропонував він. Можна було сподіватись, що гордун, чого доброго, відкине й цю пропозицію.

— Сідай, підвезу, — голосніше подав Шпак ще раз.

Парубчак зупинився й подивився довгим і пильним поглядом, попереджаючи наперед про щось. Шпак привітно кивнув головою і показав рукою на воза. Тепер хлопець одразу змінив свою поведінку. Він повернувся й рішуче наблизився до воза. Коней не зупинялось. Та в цьому не було й потреби: хлопець просунув крізь полудрабок вузлик і, легко перенісшись через драбину,

став ногами на дно воза. Обернувшись Шпак розглядав хлопця на всі очі. Але пасажир лишався таким спокійним й байдужим, що господаря ніби й зовсім не помічав. „Хм, оце так ферт,— аж не сиділось Шпакові,— ніби на своєму власному їде“.

Та далі доводилося дивуватися Шпакові ще дужче.

В полудрабках на дні, не було нічого помещеного, і хіба тільки й усіх вигод на возі, що набитий пашею рептух. Але на ньому сидів сам господар. Вдячному хлопцеві лишилось сідати не інакше, як на голих дошках, та не такий був цей пасажир. Марко й справді поводився дуже впевнено. Ось він окинув оком усю гарбу і, не найшовши нічого, повернувся і наближається до Шпака, вірніше до рептуха. А наблизившись, взявся й повернув рептух уздовж.

І хоч би тобі слово промовив! Шпак чомусь то підвівся. Нарешті хлопець, повернувши, сідає і дуже зручно умощується, зіпхнувши господаря на краєчок.

— Хха!— вирвалось у Шпака, і він торкнувся пальцями розчісаного вуса. Йому такі фокуси, аж подобались. „От хлюст. І чудесно, що ж, він з хазяйських синів“. Одне слово, парубчак подобається йому, і в грудях старому забриніла гордовита радість за такого нащадка.

Шпак цвёохнув по конях, і віз покотився скоріше, пливучи між хвилястим зелом ярини.

Довго тішився Шпак із своїх гордовитих помислів.

— Хху!— перевів він духа нарешті. Потім зідхнув як слід і перехристив рота.

— А ти звідки будеш?— почав Шпак, вважаючи, що вже настав час почати.

Хлопець відповів і не тільки без зупинок, а ніби він і наперед усе це передбачав.

— З Лугового, Михайла Загорулька син.

Дивно. Але у відповіді, такий простій, прохопилоса нетерпіння людини, що їй заважали думати про невичену науку. Відповівши, Марко чекав на подальші запитання, щоб одразу їх позбутись. Та тут він помилився. Дальших запитань не було, а замість всього, до нього повернулось досить вгодоване, упріле обличчя. На ньому стриміли догори вуса, а під сивою щетиною, мов стара виразка, відкривався синій рот. Шпак, зраділий, увесь усміхався.

— Та це ти Михайлів синаша? — питав захльобуючись Шпак. Отже, що він, Шпак, не знає його, то тут нема нічого дивного, бо Лугове хоч і за півтори верстви від їхнього Звонецького, але ж не вхожий нікуди *тепер* він. То хіба й дивно, що своїх хлібосольців уже не пізнаєш?

— Це покійного Михайла Загорулька, невеличкого такого з себе? — перепитав він ще раз. О, вони з ним були приятелі. — Як же, допомагав я все йому в господарі вийти. А як же? У мене щоліта з усім сімейством жив.

Ці балачки Марко слухав із зацікавленням. Отже на них він міг би дати деякі пояснення і саме користуючись із тієї науки, що він її може й не зовсім добре дійшов.

Урвавши спогади, Шпак раптом спинився:

— То я й не встиг заплатити йому четвертину, — це було сказано з тим жалем, з яким релігійні бабусі шкодують про непоставлену свічку. І тут же жваво:

— Але ще миколаївськими. Старий борг. Пропаций... Яка пилюга здійсмається, дивись ти — швидко перевів він розмову. Далі розпитувалось про лугівчан. Марко терпляче відповідав.

— А мати ж як твоя, сама хазяїнує, чи як? — знов вернувся Шпак до Загорульків.

— Ні, не сама.

— А як же, з ким?

— З колгоспом.

Шпак, ніби раптом випустивши з рук батога, хитнувся його ловити.

— Що? У колгосп записалась?—Марко кивнув головою. І Шпак не похвалив. Він докірливо покрутив головою. Йому раптом незручно стало сидіти: дуже вгруз. Маркові сиділось нічого собі. Шпак підвівся й сердито поправив рептух. Марко сидів спокійно.

— А чого ж це йдеш до міста?—з новим зацікавленням спитав Шпак,—які там тобі діла вказують?

— Учитись.

— Учи-и-тись—як луна повторив Шпак. І знов його очі з приємністю оглянули хлопчину, в ньому знов забриніли ті ж гордовиті почуття.

— Це що ж, мати посилає тебе? Учитись, значить, посилає?

— Ні, комсомол... Саме тепер ще в кільканадцятий раз війнув вітер пилячкою, і Марко застебнув сорочку. На сорочці червоніючи відкрився значок. І тут сталось те, на що з такого миролюбства ніяк не можна було сподіватись. Шпак придержав обома руками віжки:

— Так ти...—Йому щось застряло в горлі, і він просто хрипів:

— Так ти комсомолец???—І його запитання вереском підскочило в палке повітря. Але хлопець, хоч би тобі що: поглядає кудись на жито.

— Тпру-у-у-у...—Бричка спинилась.

— Чого це ви?—спитав Марко.

— Вставай.—І Шпак застиг у мовчазній погрозі.

— От даремно спинили коней,—шкодує Марко,—я ж не встану.

— Як? Що ти сказав?—Шпакові навіть ніби сподобалась така зухвалість.—А чого ж то ти не встаєш?—спитав він із зацікавленням.

— Не встану. Адже самі запросили. Про що тоді думали?

— Я ж думав... А тепер, геть,— настоював Шпак. Марко усміхнувся.

— Я ж думав, що ти хазяйський син.

— А так, я хазяйський. Ми ж хазяї всього.

— Встань,— закричав Шпак.

— Не встану,— спокійно одрубав хлопець. І зацікавленість Шпакові зникає. В нього вихорем спалахує гнів. Вуха побагровіли, очі іскрились, і він, задихаючись, проказав:

— То ми тебе пужалном попросимо зараз.

І справді пужално обернулось у руках замашним кийочком на край.

— Відповідати будете — нагадав Марко. Дивно, пужално лишилося стирчати, як обчухана тернина, вгорі.

— Встань — з великою огидою запропонував Шпак. Але Марко тепер навіть не відповідав.

Те нагадування про відповідальність зараз скидалось на простеньку махінацію, яку проробляють біля машини коли хочуть виключити струм: торкнулись підойми, і тої сили, що допіру ще страшна була своєю нещадністю, не стало; лишились бовдури, в яких вона пульсувала.

Шпак, увесь наїжачений, дивився і мовчав. А коні стояли все ще спинені, і віз не рухався. Та що більше проходило тих мовчазних і, правду казати, тяжких хвилин, то більшу відчував Шпак безпорадність.

„Цвѐхнути по конях і поїхати“. Але від сорому він навіть подумати не міг про це. Однак і прибрати розуму, як висадити з свого воза це дияволя, він теж не міг.

„Чи сподівався“ докоряв він собі. „Цілком несподівано“. Шпак смикав себе за вуса, позирав на боки й на решті, відсунувся з рептуха на дошку. Марка все це

не обходило, він сидів спокійно, терпляче чекаючи, доки рушить віз.

Кінець - кінцем, Шпак сердито ширнув пужалном по хвостах, і коні рушили.

На возі ще довгий час панувала мовчанка. Та як спустились з гори і коні пішли на гору тихо, Шпак знов узявся за своє.

— Ти думаєш встати? — погрозливо запитав він.

— То ми ж не доїхали ще, — нахабно дивувався хлопець з такого нагадування.

— Адже з чужого воза хоч серед шляху, — повчально зауважив Шпак, — і встань геть з чужого воза, коли велять тобі.

Марко тепер трохи обернувся.

— От вже даремно хапаєтесь за таку старезність, як оце прислів'я, — гаряче заперечив він. — Та йому безліч років, то й до чого воно тут, сьогодні. Власність — то дикі й страшенно паршиві забобони, — переконано казав комсомолец. — От хоч би оце „мій віз“. Яка правда в цьому, коли він не тільки ваш, а й мого батька, й інших, тих, хто працював на вас. Та далі і взагалі не мусить бути отої дурниці — власности. Її нищать, а ви тримаєтесь за неї, як чорт за грішну душу.

І щоб остаточно переконати, Марко нагадав ще й про пшеницю.

— От і з пшеницею так було: лежали на ній, як рябко на сіні — і сам не гам, і другому не дам, хоч би увесь люд вибивався з останніх сил. А чому? Усе тому, що „моя“. А вийшов один конфуз...

Шпака мов гризонула з лантуха собака, і він, схопившись, сів на полудрабок.

— То ти знаєш і про мою пшеницю? — крикнув він з болючим гнівом.

— Отож, знов за „мою“.

Тепер Шпак розглядав хлопця пригадуючи.

— А мо ти у дворі в мене був?

— Справа ж не в мені, хоч мені першому здалася загата підозрілою,—звертав на своє Марко,—а в тому справа, що за наших часів оборона власности призводить до тяжкого злочину проти громади.

Шпак збагнув лише перші слова і то про загату та пшеницю.

— Я тебе задушу, як щеня — визвірися він і вже був ладен схопити Марка за горлянку. Однак хлопець не ворухнувся, він тільки вчасно звів голову і, суворо подивившись Шпакові у вічі, нагадав:

— Задушити мене вам не пощастить...

— Чого? — аж відсахнувся Шпак.

— Бо мене не вдержати вашими руками,—твердо закінчив він.

І знов наставлені пазурі спинились, захололи й безсило випростались. Та далі сидіти поряд Шпак уже не міг і стрибнув геть з воза. Тепер він ішов з боку воза пішки.

— Ну як ото тобі не соромно? — дорікав він, коли захекався, і в голосі йому чулось благання. — Сісти на чужого воза й не вставати, коли навіть і просять тебе. Встань, не муч мене — попросив він.

— Ви даремно пішки йдете — відказав Марко — адже коням не тяжко, то й сідайте. А гнів у вас усе від тої проклятущої власности. Колись вона може і в пошані була, а тепер, то це як шолудивий лишай на голові,— зауважив хлопець уже цілком презирливо.

— Встань, благаю тебе,—знов просив Шпак.

— Не доїхали ще. Кажуть, що ви біблію читаєте, а от би вам прочитати діалектичний матеріалізм, або політекономію,—заохочував Марко. — Одразу посвітлішало б вам у голові. Бо біблія що ж, непрактична книга, вона не може напутити, і виходить скандал...

а та наука показала б вам, що власності надходить кінець, а разом з нею і тим, хто за неї держиться.

— Встань, благаю тебе,— усе гарячіше казав Шпак.

Це було досить таки дивовижне видовище; статечна людина йшла захекана поряд воза і вся розгублена й безпорадна благала хлопця.

— Ось уже швидко доїдемо, тоді й встану.

Швидко колеса скочили на брук, і віз крикливо застукотів. Перед очима відкрилось місто.

— Ось я й доїхав, саме вчасно, щоб іспити складати,— мовив Марко, легко стрибнувши з воза.

— Тпру-у-у,— зупинив Шпак коней.— І так вчений та практикований,— мурмотів він про себе. Марко засміявся.

— А проте, спасибі,— подякував юнак і бадьоро закрокував до міста.

Шпак змовчав. На возі вже не було нікого, проте господар, відійшовши від нього геть на бік, стояв не рухаючись. Тупцюючись він все ще часом позирав парубчаків вслід. А коли молода постать зникла за міськими будівлями, Шпак зробив так: зліз на воза, обернув коней і погнав з усіх сил, тільки не до міста, а назад.

Чутка, що він повернувся, швидко рознеслася між тими, хто чекав на нього. Збіглися. Нетерпляче розпитували. Звичайно допитувались про одне:— як почують? І на всі ці допитування Шпак відповідав тим самим словом: „Почують“.

Як не добивались ще хоч якого пояснення, все було дарма. Шпак твердив своє: „Почують“.

Всі думали, чи не зійшов їхній посланець з глузду, і замислювались самі.

Харків. Липень 1930 року.